

РОЛЬ ЗМІ В ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 3(22), с. 146–151

Проаналізовано актуальні проблеми функціонування мас-медіа як одного з найвпливовіших суб'єктів політичних відносин.

Засоби масової інформації, які за своєю природою часто виконують дуалістичну функцію, беручи участь, з одного боку, в процесі формування цілей розвитку суспільства, а з іншого — в процесі актуалізації та їх оприлюднення, мають безпосереднє відношення до реалізації права на комунікацію. Саме тому сьогодні тема віднайдення найбільш ефективних шляхів забезпечення через мас-медіа прав і свобод громадян є актуальною та важливою для функціонування модерного суспільства. Не менш важливою вона є і для України. Питання захисту прав і свобод громадян, як особистих, так і політичних, актуалізувалося в Україні у момент, коли вона вступила у фазу системної кризи, починаючи з 2001 р. Після нетривалого періоду стабілізації у 2008 р. розпочався новий виток політичного протистояння, який поглибився внаслідок світової економічної кризи, що поставило Українську державу на межу соціального вибуху.

Акцентування уваги саме на політичних правах і свободах громадян зумовлене наступними процесами: з одного боку, політизацією медійної сфери, з іншого — повсякчас зростаючим впливом ЗМІ на політику та поглиблення їх взаємовпливів. Взаємозалежність політики та журналістики породжує різного роду небезпеки або загрози, зокрема загрозу застосування цензури, маніпуляції громадською думкою тощо. Українське суспільство, яке ще не виробило своїх традицій як у політичній, так і в інформаційній сферах, має низьку політичну, правову й інформаційну культуру, як ніяке інше зазнає впливу негативних тенденцій.

За цих умов в Україні, як і в інших країнах СНД, не можна не помітити визрівання загроз-

ливої тенденції, що іноді називають “втомленістю від демократії” або, за визначенням Еріха Фромма, “втечею від свободи”, для якої характерно покладення надії на консолідацію суспільства шляхом становлення сильної авторитарної влади. Прибічники цього підходу проголошують, що демократія не є універсальною формою організації суспільства, а являє собою лише інституційну матрицю управління ним. Однак їхні сподівання, що авторитарна держава в змозі забезпечити суспільну злагоду, є марними, зважаючи на те, що, заганняючи існуючі суперечності між різними групами у глибину, авторитарні режими продукують закриті соціальні системи, які, як свідчить історичний досвід, не є стійкими. У зв'язку з цим слід визнати, що “ідеальної ідеології” просто не існує. Утім, найбільш прийнятною формою ідеології є та, яка базується на збереженні та захисті традиційних цінностей суспільства, які вже довели свою життєздатність і корисність для існування нації.

Звісно, це зовсім не означає, що традиції мають консервуватися, штучно захищатися від впливу тих об'єктивних тенденцій, які поширюються у світі. Однак неприйнятною є й тактика цілковитого прийняття тих суспільних і політичних принципів, які декларуються як “прогресивні”, однак насправді ж вони руйнують нації та держави. До таких віянь, диктованих ліберальною ідеологією, належить схвальне ставлення до поширення у суспільстві різного роду деструктивних релігійних і культурницьких течій, схвальне ставлення до сексуальної свободи, яка, врешті-решт, виливається у звичайну розпусту та нехтування родинними цінностями, лояльне або й навіть схвальне ставлення

до статевих збочень, насамперед до так званого “одностатевого кохання”. Звісно, що мас-медіа мають обов’язково реагувати на ці виклики сьогодення, зберігаючи свою просвітницьку функцію, поширюючи в суспільстві норми традиційної моралі та духовності [3].

У масовій свідомості поширені уявлення про ЗМІ як “четверту владу” та “голос народу”. Варто відзначити передусім, що ці вислови є радше метафорами, які є вживаними у політичному дискурсі лише в окремих випадках. Між тим, ідентифікація ЗМІ з владою та громадською думкою є звичайною і прийнятною для суспільної рефлексії. До неї апелюють політичні лідери, журналісти, інші суб’єкти, які претендують на роль виразників настроїв суспільства, такою вона сприймається і масовою свідомістю. Владні функції ЗМІ працюють також у зворотному напрямі, справляючи тиск на свою аудиторію — глядачів, читачів і слухачів, які відчують довіру до масових каналів інформації.

З огляду на це відзначимо специфічні аспекти функціонування ЗМІ, що пов’язані з включенням їх у процес досягнення суспільної злагоди. Вони полягають у тому, що ЗМІ наповнюють великомасштабний дискурс каталогами цінностей, ідей, перспектив їх реалізації, пропонуючи масовій аудиторії вибрати певні проблеми суспільного та політичного життя країни як пріоритетні. Також вони структурують аудиторію за групами, трансформуючи уособлених індивідів у організовану громадськість, сприяючи ти самим втіленню думок у суспільну силу, у фактор впливу на суспільні, передусім політичні, процеси. При цьому в текстах масової комунікації символічним чином відтворюється соціальна структура суспільства, відстежується процес прийняття рішень владними структурами і здійснюється відповідний морально-правовий вплив шляхом публічного оцінювання їх діяльності. Сучасна теоретична інтерпретація всіх комунікативних аспектів соціальної інформації не дає однозначного вирішення дилеми: чи слід розуміти масову комунікацію як бажаний стан суспільства, чи як засіб реалізації цілей зацікавлених учасників. Утім, спостерігається відхід від дослідження функцій комунікації з обслуговування взаємодії соціальних структур і суб’єктів до комунікації як найбільш адекватної форми та заміни такої взаємодії. Наприклад, так це трактується в теорії комунікативної дії Ю. Хабермаса.

Зазначимо, що суспільство з переходом до інформаційної стадії свого розвитку поступово

передає регулятивні функції засобам масової комунікації. Саме від мас-медіа багато в чому залежить морально-психологічний клімат у суспільстві, готовність населення до вирішення нагальних соціальних і економічних проблем, рівень національної свідомості громадян, їхнього патріотизму, любові, поваги до своєї Батьківщини, готовності в разі потреби її захищати. Важливу роль відіграють ЗМІ у формуванні світогляду молодого покоління, яке, як відомо, є найбільш чутливим до інформаційних впливів.

Політична журналістика розглядається також у контексті розвитку ідей інформаційного суспільства. Насамперед увага звертається на ризики, які виникають із розширенням публічної сфери, що відбувається внаслідок процесу глобалізації. Остання ж, як відомо, несе в собі загрозу втрати національної ідентичності. Як один із можливих прикладів ролі ЗМІ у демократизації політичних процесів можна навести дебати стосовно реальної оцінки впливу ЗМІ.

Важливо правильно оцінювати цей вплив, не перебільшуючи його, але й не нехтуючи ним. Такий вплив виявляється здебільшого не як результат наполегливої пропагандистської роботи медійних організацій, а навпаки, як побічний продукт прийнятого у цих організаціях способу опрацювання та подання новин масовій аудиторії. Прямий вплив пропагандистських кампаній, навіть якщо їх проводять цілеспрямовано, у будь-якому разі виявляється обмеженим, але ЗМІ дійсно впливають на сприйняття публікою політичного світу. Врешті-решт зміна сприйняття у політиці, наприклад, усвідомлення, що той чи інший політичний лідер корумпований, його вигляд оманливий, а сам він взагалі не вартий довіри, може призвести до зміни уподобань та поведінки, до рішення не голосувати надалі за цього політика. Понад те засоби масової інформації та уявлення публіки, що їх вони допомагають сформувати, є невід’ємною частиною політичного середовища, у рамках якого органи державної влади здійснюють вибір пріоритетів і розподіл ресурсів. Вплив засобів масової інформації на визначення порядку денного призводить до зміни спрямування політики та перебудови системи пріоритетів, наголошування одних питань і нехтування іншими.

З іншого боку, силу впливу ЗМІ не варто переоцінювати. Здатність ЗМІ впливати на формування порядку денного і спрямовувати увагу публіки виявляється істотно обмеженою, якщо аудиторія цікавиться громадським життям, має тверді ідеологічні та політичні переконання,

доступ до альтернативних джерел інформації тощо. Якщо, навпаки, аудиторія взагалі не цікавиться політичними проблемами, здатність ЗМІ спрямовувати увагу також виявляється недостатньою. На думку Ієнгара та Кіндера, засоби масової інформації навряд чи спроможні “роздмухати” абсолютно штучну та неіснуючу проблему або, навпаки, “поховати”, замовчувати ту, яка реально непокоїть людей. Принаймні, вони не можуть робити це постійно [8].

До того ж ЗМІ є об’єктом спрямування різних впливів, у тому числі впливу владної еліти. Засоби масової інформації не визначають переважно політичний порядок денний. Вони є лише однією зі складових широкомасштабного процесу його формування, в якому беруть участь групові інтереси, партії та політичні чи бізнесові еліти, які взаємодіють між собою. Аргументи школи технологічного детермінізму щодо формування силами мас-медіа контурів усєї політичної культури навряд чи можна вважати переконливими. Це пов’язано з тим, що, по-перше, розвиток технологій сам по собі є результатом взаємодії різних сил: соціальних, економічних і політичних. По-друге, “медійний” детермінізм ігнорує особливості, що визначають умови політичного життя та існують з року в рік упродовж десятиліть [4].

У Канаді, наприклад, це влада корпоративних структур, сильний вплив США, франко-англійський дуалізм, сепаратизм провінцій, розшарування населення за класами, статтю та етнічною належністю [2]. Якщо засоби масової інформації справді справляють такий беззаперечний вплив, як вважають представники детерміністичної школи, то чому структурні умови залишаються практично незмінними, незважаючи на бурхливий розвиток комунікаційних технологій? Мабуть, доцільніше розглядати інформаційні організації не як детерміністичні, а як такі, що беруть участь у багатосторонніх зв’язках з іншими політичними силами, які формуються і видозмінюються під впливом наведених вище особливостей. В умовах нагальної потреби демократизації політичних процесів у сучасній Україні постає необхідність активної участі ЗМІ у цих процесах. Передусім це стосується телевізійних мас-медіа, де найбільша аудиторія. Якщо брати до уваги висвітлення виборів на телебаченні, то постають такі проблеми: критерії відбору матеріалів у програмах новин, надання переваг тим чи іншим політичним силам; дотримання рівного часу для кандидатів і відокремлення загальнополітичної інформації від виборчої; дотримання рівного до-

ступу до ефіру кандидатів на ті чи інші виборчі посади; якість, зміст матеріалів, верстка програм — застосування відповідних технік і методів; визначення понять: що є програмою новин, а що — використанням телевізійного мовлення з політичною метою.

Варто також наголосити на важливій ролі незалежної преси у розгортанні процесів демократизації політичної сфери життя українського соціуму. Незалежна преса є гарантом демократичних трансформацій. Вона віддзеркалює політичну структуру суспільства, самим своїм існуванням унеможлиблює повний контроль держави над ЗМІ. Незалежна преса, врешті-решт, є одним із найоперативніших і найгостріших критиків діяльності уряду, парламенту та Президента України [4, 20].

З приходом до влади демократичних сил після “помаранчевої революції” помітно зріс рівень публічності здійснення політичних і владних повноважень головою Української держави. В. Ющенко, на відміну від свого попередника Л. Кучми, налагодив постійний динамічний діалог з українською та світовою громадськістю шляхом виступів в українських і закордонних засобах масової інформації. Лише впродовж 2006–2007 рр. Президент України провів понад 90 інтерв’ю [5].

Варто акцентувати увагу на важливій ролі політичної соціалізації молоді у демократизації політичних процесів у сучасній Україні. Це зумовлюється передусім тим, що молодь є найбільш креативною, політично активною частиною суспільства. Мас-медіа відіграють вагомий роль у процесі політичної соціалізації української молоді. Специфіка впливу вітчизняних ЗМІ на вироблення політичної культури, опанування політичними ролями та ідентичностями молоддю у процесі її політичної соціалізації полягає у тому, що в умовах сьогодення українські мас-медіа намагаються здійснити перехід від функції формування молоді людини-виконавця та репродуцента до функції сприяння появі активного творця й учасника політичних процесів і явищ.

Специфіка політичної соціалізації сучасної української молоді пояснюється передусім загальним станом “переоцінки цінностей”, кризою аксіонормативної системи суспільства, що трансформується. Застарілі норми поведінки вже не задовольняють потреби молоді в адекватному віддзеркаленні дійсності, у формуванні стійкого світогляду, який би орієнтував молоду людину в суспільстві. Ідеологічний і ціннісно-нормативний вакуум молодіжної свідомості заповнюється “під-

ручними засобами”, у тому числі за допомогою ЗМІ. Сучасне наукове бачення впливу специфічного політичного інституту — засобів масової інформації на процес політичної соціалізації особи ґрунтується на трьох ключових концепціях: визначення порядку денного, спрямування уваги аудиторії та використання стандартних форм. Вони слугують ілюстрацією характеру впливу ЗМІ на індивіда крізь призму суб’єкт-об’єктних відносин.

Беззастережне сприйняття політичної інформації, поданої у мас-медіа, а також безапеляційність значною мірою нівелюються завдяки чіткому усвідомленню молоддю того, в яких умовах працюють українські ЗМІ. Вплив ЗМІ на процес політичної соціалізації виявляється здебільшого не як результат наполегливої пропагандистської роботи медійних організацій, а як побічний продукт уживаного способу опрацювання та подання новин масовій аудиторії. На політичну соціалізацію впливає не так отримувана інформація сама по собі, а радше сила повторювання, яка властива ЗМІ. У контексті ролі ЗМІ у демократизації політичних процесів варто згадати пресу національно-патріотичного спрямування. У ній активно висвітлюються проблеми поступу демократії, її особливості на українських теренах, співвідношення демократії з націоналізмом у різних формах. Останні виявлялися на шпальтах поміркованої патріотичної преси у формі гармонійного співіснування, партнерства, а у праворадикальній пресі — у формі протистояння.

Одним із найсерйозніших ризиків слід вважати загрозу “руйнації соціуму”, яка полягає не у знищенні живої сили, а у зміні цілей, поглядів, світогляду населення, що здійснюється шляхом дезінформації, маніпуляції громадською думкою та ін. Руйнація соціуму для України є серйозною небезпекою, що підтверджується низкою соціологічних досліджень, за якими руйнування системи цінностей, духовного та фізичного здоров’я особистості, суспільства є другою загрозою після обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації. Варто також визначити загрозу політичного нагледу. В Україні, як і у світі, є небезпека поліцейського і політичного спостереження, існують обмеження в доступі до інформації. Третя загроза полягає у нових можливостях для маніпуляції громадською думкою. Особливо яскраво це виявилось у контексті боротьби з тероризмом, що науковці називають стратегією комунікації, а також під час самого терористичного акту 11 вересня 2001 р.

Отже, враховуючи те, що в сучасному українському суспільстві медіа отримують дедалі більшу владу і стають важливим фактором політичної боротьби, політична журналістика відіграє чи не провідну роль у забезпеченні публічності влади. Засоби масової інформації в Україні можуть бути як ідеологічним інструментом, так і допоміжним важелем у забезпеченні політичних прав і свобод громадян. Використання інформаційно-психологічного впливу Інтернет-ЗМІ на перехідне до демократії суспільство різними політичними силами становить загрозу інформаційній сфері як системоутворюючому фактору життя суспільства, який активно впливає на стан політичної, економічної, оборонної та інших складових існування демократичної держави в Україні.

Щоправда, в умовах демократії засоби масової інформації виступають як абсолютно самостійні суспільно-політичні сили, які мають власні важелі впливу на події. ЗМІ відіграють роль дзеркала суспільства, вони відбивають саме ті реальні процеси, які мають місце у політичному житті, та висвітлюють їх виключно з погляду чистої аналітики.

Згідно з оприлюдненими у травні 2006 р. висновками експертів Інституту масової інформації, у 2005 р. Україна справді зробила помітний крок до свободи слова. Експерти вказали на значні досягнення української влади в цьому напрямі. Водночас зауважували, що зміни не стали незворотними і пропонували як журналістам, так і владі об’єднати зусилля для зміцнення демократичних свобод. За даними дослідження за 2005 р., в Україні не загинув жоден журналіст, працівників мас-медіа не арештовували, значно зменшилася кількість залякувань, тиску і позовів до ЗМІ. Отже, експерти цієї неурядової організації висловили переконання, що свободи слова в Україні стало значно більше. Такої ж оцінки дотримуються й представники американської організації “Фрідом хауз” (Дім свободи). Монопольний контроль над всім інформаційним простором зруйновано, тепер різні політичні сили мають рівний доступ до мас-медіа. Нинішня влада не переслідує журналістів, не закриває опозиційні мас-медіа, не повертається до темників. Так, за рейтингами міжнародної медіа-організації “Репортери без кордонів”, Україна у 2004 р. займала у світі 138-ме місце за рівнем свободи слова, а станом на 2007 р. — уже 92-ге [6].

Водночас так і не було покарано відповідальних за поширення цензури і темників у попередній період. Люди, які колись погрозували

журналістам або вказували, що їм писати, іноді й надалі обіймають свої посади. Не змогли цілком скористатися свободою слова й самі мас-медійники. У 2006 р. в Україні не було жодного випадку, коли якийсь із чиновників пішов у відставку після оприлюднення результатів журналістського розслідування. Хоча імена осіб, які контролюють мас-медіа, часто залишаються таємницею, у влади все ще є важелі економічного тиску на власників ЗМІ.

Проте вже з 2006 р. міжнародні експерти почали відзначати погіршення ситуації зі свободою слова в Україні. Так, за даними міжнародної організації “Репортери без кордонів”, становище зі свободою слова в Україні у 2006 р. порівняно з досягненнями, здобутими у 2005 р., відразу після “помаранчевої революції”, погіршилося. Правозахисники пояснювали це тим, що в Україні почастишали напади на журналістів, а справа вбивства відомого в Україні журналіста Георгія Гонгадзе не була доведена до кінця [1].

Усі засоби та способи впливу мас-медіа на суспільну думку і свідомість перетворюються з механізму політичних ігор на систему формування та розвитку політичної культури. Володіння інформацією як різновидом зброї відходить на другий план, поступаючись виховній функції. Політична боротьба перетворюється на політичну конкуренцію, тобто протистояння на знищення опонента трансформується у змагання з ним. Це відбувається не тому, що супротивники знаходять точки дотику, а через те, що прозорість політичного процесу доводить його учасникам той факт, що тільки плідна робота для задоволення інтересів виборців приводить до здобуття претендентом реальної політичної влади. У цій моделі засоби масової інформації, висвітлюючи повсякденні події життя українського суспільства, уже приносять користь політичним діячам, які працюють на благо свого народу.

При цьому важливу роль у сучасному політичному дискурсі відіграє безпека інформаційного простору держави. Президент України В. Ющенко повсякчас порушує питання про налагодження інформаційної безпеки, зокрема, пов'язаної із засиллям іноземних засобів масової інформації в українському медіа-просторі, наголошуючи на гостроті потреби розвитку інфраструктури вітчизняних мас-медіа [7].

Таким чином, ЗМІ, виконуючи свою природну функцію, сприятимуть розвитку суспільних відносин і поліпшенню життя громадян. У свою чергу, це поліпшення приведе до поширення вживаності сучасних технологій у житті пересічних українців, у зміні базових пріоритетів розвитку масової комунікації. Комп'ютеризація та поширення “всесвітньої інформаційної павутини” загрожує змінити всю систему ЗМІ, яка поступово прямує до того, щоб стати віртуальною уже сьогодні.

Преса, телебачення та радіо в Україні на сучасному етапі ще не відчувають конкуренції з інтернет-ресурсом, але якщо вони не перебудують моделі своєї роботи, то опиняться “за бортом” медійних процесів. Якщо кінець ХХ ст. був добою перебирання на себе центральної ролі телебачення, то початок ХХІ ст. дав такий поштовх комп'ютерним технологіям, що вони поступово витісняють телебачення з провідних позицій у сфері отримання інформації громадянами. Принаймні цей процес досить помітний у столиці України та великих містах, де зосереджено більше населення, а урбанізація посилює цей суспільно-політичний процес.

Література

1. В Європі відчули, що свобода слова в Україні почала зникати. — www.obozrevatel.com/news/2007/2/2/154526.htm
2. Грищенко О. Суспільство, держава, інформація. — К.: Основа, 2001. — 165 с.
3. Костирев А. Соціально-відповідальна модель функціонування засобів масової інформації як чинник суспільної злагоди в демократичному суспільстві. — <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent.php3?y=1&p=14>
4. Крос К., Гакет Роберт А. Політичні комунікації та новинні засоби масової інформації у демократичних країнах: конкуруючі підходи. — <http://testlab.kiev.ua/PUBLICAT/SOC/POLCOM/content.htm>
5. Прес-конференції Президента України В. Ющенко. — www.president.gov.ua
6. Репортери без кордонів: Щорічний звіт за 2007 р. — www.telekritika.ua
7. Ющенко заявляє про засилля в інформаційному просторі держави іноземних ЗМІ. — www.ukranews.com
8. Shanto Iyengar. Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues. — Chicago: Univ. of Chicago Press, 1991.

Досліджено стан, тенденції, а також імперативи взаємодії ЗМІ і влади у процесі демократизації в сучасній Україні. Проаналізовано роль ЗМІ в політичному житті сучасного українського суспільства. Показано, що подібно до європейської та американської практики інформація стає самостійним ціннісним явищем, що впливає на сфери взаємодії в системі суспільства.

Исследованы состояние, тенденции, а также императивы взаимодействия СМИ и власти в процессе демократизации в современной Украине. Проанализирована роль СМИ в политической жизни современного украинского общества. Показано, что подобно европейской и американской практике информация становится самостоятельным ценностным явлением, влияющим на сферы взаимодействия в системе общества.

The article is devoted to the research of the tendencies, and also imperatives of co-operation of MASS-MEDIA and power in the process of democratization in modern Ukraine. The role of MASS-MEDIA is analysed in political life of modern Ukrainian society. It is rotined that like in the European and American practice information becomes the independent valued phenomenon, influencing on the spheres of co-operation in the system of society.

Надійшла 17 червня 2009 р.